

Az első magyar sociologus.

Írta: PEKRI PEKÁR KÁROLY.

A positiv philosophia megalkotójának, COMTE-nak örök-érdeme, hogy megteremtette a sociológiát, a társadalom-tudományt. A positiv philosophia megalapítója, e kiváló francia elme ugyanis a positiv tudományok összegyűjtésén kezdte a positiv philosophia rendszerének nagy gondolatmunkáját, hiszen a positiv philosophia az ő fogalmazásában hivatva volt az összes tudományok positivitásait, általános érvényű eredményeit egy nagy, hatalmas, egységes rendszerbe foglalni. A positiv felfogás alapelve, hogy a tünemények változatlan természeti törvényeknek vannak alávetve. Az így, e felfogással munkálkodó tudományok a positiv tudományok. COMTE első lépése már most, hogy e positiv, tudományokat kiegészíti egy új tudománnyal. Ő ugyanis azt hirdeti, hogy a társadalmi tünemények is változatlan természeti törvényeknek vannak alávetve s így positiv tudomány tárgyai lehetnek. E tudományt nevezi ő eleinte társadalmi physikának (*physique sociale*) s e tudománnyal egészítette ki a positiv tudományokat. Később sociologia nevet ad neki. COMTE 1822-ben teremtette meg a sociológiát. Büszkeséggel tölthet el bennünket magyarokat, hogy már 1843-ban egy hazánkfia fordul az új tudomány felé és ez évben megjelenik az első magyar sociologia, SZONTAGH GUSZTÁV, akadémiai és Kisfaludy-társaságbeli tagnak műve, a »*Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*« cím alatt (Budapest, Emich Gusztáv 1843). Röviden mondva e cím így hangzanék: *társasági philosophia*, mert a »propylaeumok« kifejezés csak előmunkálatokat akar jelenteni bizonyos ósdi philosophusi szerénységgel.

A cím tehát társasági philosophia, akár betehető -volna így COMTE rendszerébe, mert szerzőnk e címet egészen úgy érti, mint társasági tudományt s azt is ad, társadalomtudományt, sociológiát. De van a címben még valami igen jellemző dolog s ez az, ami a Magyar Társadalomtudományi Egyesület figyelmét különösen megérdemli és ez az, hogy első magyar sociologusunk már hozzá teszi az első magyar sociologia címéhez: »tekintettel hazánk viszonyaira.«

Igenis, a sociologia, a társadalomtudomány épp az a tudomány, mely kénytelen-kelletlen, szükségképpen tekintettel kell, hogy legyen az egyes népek, nemzetek, társadalmi s így egyáltalában összes életviszonyaira. így tehát önként következik, hogy a magyar társadalomtudomány speciális feladata lesz a magyar társadalmi élet, de egyáltalában a magyar élet ily irányú tudományos vizsgálata, tárgyalása. Ezt valljuk Egyesületünk címében és szellemében s örömmel látjuk SZONTAGH GUSZTÁV-nál, kiben büszkességgel jelölhetjük meg az első magyar sociologust a szó legszorosabb értelmében, mert nemcsak a sociologia tudományát, de abban a nemzeti szempont érvényesülését is ő igyekezett először hazánkban bevezetni.

Nézzük már most közelebről az első magyar sociologus, SZONTAGH GUSZTÁV társadalmi philosophiáját, sociológiáját

Előszavában említi a szerző, hogy »Propylaeumai«-nak első kötetében philosophiai nézeteit ¹⁾, a philosophiához szoros értelemben tartozandókat adta elő. »Hátra maradtak« -mondja – »a politikaiak és aesthetikaiak, miknek elsejüket e munkámban terjesztem a tisztelt közönség elébe, szintazon terv és rendszerrel, azokat íránczia szokás szerint nem politikai Propylaeumoknak nevezvén, hanem Propylaeumoknak *társasági philosophiához* (philosophie sociale).« íme tehát a szerző maga is a franczia COMTE megindította társadalomtudományi irodalomra hivatkozik.

Rendkívül nemes felfogású bűvárnak tűnik fel SZONTAGH GUSZTÁV már ez előszó folyamán. Jellemző a korra, nemzetünkre a szinte humorosnak vehető megjegyzés, hogy mikor első munkáját kiadatni akarván, a könyvkiadók szíves »megelőző« fogadására a philosophiáról kezdett szólni, s »vér fagy-

¹⁾ Az idézetekben is a mai írásmódot követem a kirívó kétkulacsosság elkerülése végett.

láló hidegség terült el arczaikon.« »Nemes barátok segedel-mével« mégis napvilágot látott a mű s ennek főleg azért örül, »mert éppen ezen kölcsönhatás írók és olvasók közt az, mi terjedésének s gyarapodásának múlhatatlan feltétele.« Szomorúan jegyzi meg, hogy »nehéz olvasmányoknak«; találták, »munkát pedig minek írunk, ha az nem olvastatik?«

Szomorúan említi azt is, hogy mivel »az írónak minde-nekelőtt az egyetemes (világ-)irodalom elért tetőpontjára kell hágni«, philosophiai Propylaeumai kidolgozásakor »minden oda vágó szükséges könyveket« megszerzett s használni igye-kezett s az eredmény az volt, hogy »nemcsak compilatioval, hanem még plágiummal is vádoltattam.« Még aggódó lelkiismeretességgel védekezik is e vád ellen, de főelve, hogy az igazság, s nem az eredetiség vizsgálódásai állandó célja, azért nemcsak az egyéni tudásból, tapasztalásból, hanem a »kútfőkéből« is merít. Mit köszönhet nekik, a részletekben már meg sem tudná mondani.

Tárgyalásának módszere, mint maga mondja, az ellen-kező rendszerek fejtegetése, hogy az olvasó, ellentételektől ostromoltatva, meggyőződése önálló meghatározására kény-szeríttsékek, mi nélkül egyed s nemzet saját philosophiával nem bírhat. Íme mily modern kritikai eljárást alkalmaz. Ez ugyanis SPENCER módszere a philosophiai tárgyalásnál: a; ellentétes vélemények azonos elemeiben az igazság kihüve lyezése. És ezt a módszert használja az első magyar soci-ologus is, SZONTAGH GUSZTÁV, sőt ő is épp philosophiai értékéi emeli ki e módszernek.

Nézeteit nemcsak előadja elméletileg, hanem »helyességü-ket a hazai és a világtörténet által is igyekezett, mint mondja, igazolni.« Íme a rendes tudományos eljárás. Az inductioval, a rávezetéssel nyert általános tételek igazságát deductiv, leve-zető alkalmazásokkal igazolja, verificálja. Fejtegetéseit olvasva feltűnik, mily tudományosan fegyelmezett elme.

Végül elveit »*honunk fennálló viszonyaira is*« alkalmazza s épp ezzel válik reánk nézve közelebbről érdekessé s a Magyar Társadalomtudományi Egyesület előtt kétszer oly becességé.

A munka, így tulajdonképp két részből áll: a Propy-laeumok a társasági philosophiához és Hazánk jelen viszo-

nyai a propylaeumok szempontjából, melyet ugyan »toldalék«-ill ad, de mely rész majdnem oly nagy, mint maga a Propylaeumok. Az előszó utóirata figyelmeztet, hogy ez utóbbi részben adott javaslatok némelyikét »az időszaki sajtó azóta részletesebben kivitte*, a munka ugyanis egy évig hevert kéziratban, sőt némely javaslat meg is valósult, »mint például a nemzeti nyelv behozatala az ágostai vallású tanodákba.«

Ezek után lássuk magukat a Propylaeumokat. E társasági philosophia vázlat, e vázlatos sociologia a társaság céljával, tehát a társadalom céljával kezdi vizsgálódásait, melyet »az emberiség örök rendeltetése által változatlanul« megalapítottnak talál, az »emberiség lénye, természete s annak eredeti törvényei által kitűzött«-nek. Röviden tehát: a társadalom célját az emberi természet szabta meg. S e tétel így ma is igaz. Csakhogy a modern biológiai felfogás részletesebb képet ad erről, mikor az embernek a természeti környezettel folytatott életküzdelméből s ennek cooperatív alakjából magyarázza a társadalom, a társadalmi békés cooperatio szükségképpeni keletkezését.

Emberi rendeltetésünket már most SZONTAGH érzéki természetünkben a jólét, erkölcsi természetünkben az igazság, szépség és jóság szükségképpeni keresésében találja. A társadalmi élet ennek megvalósítására törekszik. Céljai tehát ugyanazok mint rendeltetésünk céljai. Eléri ezt »kölcsonös segítség által.« Rendeltetésünkkel ellenkező célokat kitűző társaságok, mint például a haramiák és tengeri rablók. társaságai, már ez által törvénytelenek. Rendeltetésünk céljai közt legfelsőbb szerepet játszik a jó célja, az erkölcs. Eszünk ez eszményeket absolutoknak, végtelen tökéleteseknek tünteti fel, a haladás az ezek felé való közelítés: a végnélküli tökéletesedés.

A társadalom két része SZONTAGH szerint polgári és vallási, állam és egyház. A fenti célok elérésére, a jólét, igazság, szépség és jóság előmozdítására mindkettő törekszik, az állam a törvényhozás, kormányzás, nevelés, oktatás, tudomány, művészet, ipar és kereskedés által, az egyház az isteni igazsággal, a lelki szépséggel, a vallási erénnyel s az örök jólét megvalósításával. A társadalom főcélja a jó – köteles-

ségre és jogra oszlik, az állam célja a jog uralkodásának fentartása s biztosítása, hogy védő szárnyai alatt a polgárok emberi rendeltetésök céljait szabadon létesíthessék, az egyházé pedig az erkölcsiség.

Hogy rendeltetése örök céljait megvalósíthassa, az embernek ehhez belső szabadságának és külső szabadságának kell lennie, joggal kell bírnia, sőt kényszer útján is végrehajtható joggal. Ily joga természeti állapotban minden egyesnek van, de mivel ez végelemzésben mindnyáj ok harczára mindnyájok ellen vezet, az emberek társaságba egyesültek, hogy minden egyesnek jogai mindnyájok hatalma, vagyis az egész által védve s biztosítva legyenek s ezen egész: az állam. Az államoknak célja épp ezért a joguralkodás fentartása e világon. Idézi itt CANNING egyik beszédének kifejezését, hogy az államok célja az észszerű szabadság az egész világon.

Az egyház viszont az erkölcsi nemesítésre törekszik isteni szentesítéssel erősített parancsokkal.

A fentiekből a következő folyományokat vonja le: először, hogy a közbiztonság (ő közbátorságnak mondja) nem célja az államnak, mert pusztá következése a joguralkodásnak; másodsor, hogy a jólét, a közboldogság sem egyedüli s legfelsőbb célja az államnak, mert ez az erkölcsi célnek van alárendelve. Az állam célja a joguralkodás eszméje felé való végtelen haladás.

Az állam és egyház különbözik továbbá egymástól hatásaik módjában és egymás közti viszonyaikban. Az állam v. jogfentartásra törekedvén a külsőt, a cselekedetet veszi tekintetbe s szükség esetén kényszerítő hatalomhoz is nyúl; az egyház a belsőt, a hitet, gondolatot, meggyőződést, erkölcsiséget tekinti s kényszerhez *nem* nyúl.

Állam és egyház mindkettő egy független egésznek kiegészítő része. Az egyház azért nem állhat önállólag az állam mellett (ez status in statu volna), még kevésbé fölötte (ezen hierarchiai nézet a középkorral eltemtetett), hanem benne és alatta; az államnak fölségi hatalommal felruházott feje, feje egyszersmind az egyháznak.

Ezután áttér a történetírás bölcseletére. THUKIDIDES, TACITUS után a középkorban hanyatlást lát, később a történetírás

pusztán politikai históriából állott; háborúkat adván elő, fejedelmek, udvarok, kedvenczek és ágyasok életét, a népet alig méltatták tekintetre s mindezt a felsőbb vezető eszmék nélkül adták elő. így láthatta VOLTAIRE az ily történetírásban az emberi nem dőreségét és gonoszságát. Az olaszok kezdnek ezen segíteni. KANT adja meg azután a vezéreszmét, HERDER a történetírás philosophiáját, mely szerint a történetírás vezéreszméje »az emberi rendeltetés: az emberiség történeti élete valósításának processusa«.

Az egyes embernél is ezt tekintjük, így az egész emberiségnél ugyancsak ezt kell vizsgálni. Mennyire haladt igazban, szépben, jóban, jólétben? Efelé haladtában gátlólag hatnak a körülmények. Viszont a művelődést előmozdítják a nagy emberek. Mutatja ezt a tudomány és művészet. Ez a haladás mértéke.

Szól itt kiskorú, nagykorú, gyermek, ifjú s férfikor, régi, közép, újabb kor-féle felosztásokról. A kiskorút a tekintély vezeti, a maradási elv, a nagykorút ellenben a haladási elv, a társasági philosophia, az újítás, a korszerű javítás. A hitújítás, a reformatio mozgalma nem esetleges, hanem egyetemes, szükséges és az emberi szellem eredeti fejlődési folyama volt. Idézi e tekintetben EVERET-et. így vetközi le a tekintélyt az újkor elején nagykorúvá fejlődő emberiség. A classikus ókor az emberiség gyermekora, érzéki gondolkodású, aesthetikai jellemű, innen művészete örökké halhatatlan formái. A régi szép formákat általában csak utói lehet érne SZONTAGH szerint, felülmúlni talán nem, mert úgy látszik, az emberi tehetség, elérhető tökélyének maximumai. A középkor az ifjúkor felhevült érzemény- és képzelődéssel, ábrándos vallásossággal és regényes szerelmi kalandokkal. Az újabb kor az emberiség férfikora, az ész kora.

Ezután »az emberiség történetírási kifejlődésé«-ről szól. *Létesülhetők* is kell gondolnunk, hogy az emberiség igazban, szépben, jóban s jólétben *tökéletesülhet*, sőt hinnünk kell, hogy örök pályáján minden egyes látszó hanyatlások ellenére egészben véve, valósággal halad s tökéletesül. Ez rendeltetésünk alapkívánalma, mondjuk kereken: postulátuma. A társadalomphilosophiának – szerinte – ez fontos politikai tétele.

Az ész az emberiség megkülönböztető tulajdona, ez pedig az általánosnak tehetsége, melylyel végtelen eszmények után törekszünk«, szóval a tökéletest kívánjuk. Ez az általános emberi tökéletesülés hajlama alapja a fenti postulatumnak. De ennek tényleges valósága az emberi nem történetéből is két ségtelen. Az emberiség tökéletesülését főleg az emberiség hőseinek köszönheti. Ez a »tökéletesülési hajlamunk« késztet a művelődésre és pedig a kültermészet által, fegyver, ruha készítésére első sorban, majd házépítésre s társadalmi szövetkezésre, továbbá az emberi nem folyvásti szaporodása által, állattenyésztésre, majd földművelésre s végre az idő által, vagyis tapasztalásokkal, fölfedezésekkel és találmányokkal, iparra, kereskedelemre. Ez a lángelmék s emberiség hőseinek hatásköre. így fejlődik tudomány, művészet, ipar, kereskedelem. Az emberiség művelődési históriája, a történetírás legérdeke- sebb része az emberiség rendeltetésének valósulása.

Ezután történeti áttekintést ad a hindukról, chinaiakról, egyiptomiakról és a görögökről, kikről azt mondja, hogy bár keleti hagyományokból, de ritka tökélyre fejlesztették a művelődést, amit a kedvező éghajlatnak, a föld természetének, a tengernek tulajdonít. Szól azután a rómaiakról, kiknek kiemeli államalkotó, politikai, hadbeli kiválóságukat. Terjesztői a görög tudománynak, művészetnek. Majd a kereszténységről s a népvándorlásról szól. Konstantinápoly elestével feléled az ókori művelődés a renaissanceban. Szól az arabokról, a kereszties háborúkról, a nemzeti nyelv és irodalom s művészet kifejlődéséről, azután találmányokról, az állandó katonaság kifejlődéséről, a felfedezésekről, a harmadik rend emelkedéséről, a sajtó szerepe növekedéséről, a reformatioról és a forradalmakról. Nagykörűvá fejlődvén az emberiség, belátja rendeltetése valósíthatása szükségét s hogy szabad legyen gondolkodásban és cselekvésben, forradalmakkal segít. A gondolkodási szabadság az önálló meggyőződésből áll; a cselekvésbeli szabadság a külső hatási, kör lehetőségéből. Jelenünkben az anyagi érdekeknek szentelik figyelmüket az emberek. Tudományokban, philosophiában, jogbölcsetben főleg az emberek egyenlőségét hirdető s a nőt is felszabadító kereszténységgel, óriási a haladás. Épp úgy a tapasztalati tudományokban, a mathesisban is; a technika terén a vívmá-

nyok egész sorozatát látjuk a gépekben. A művészet is óriási haladást tett, a görögnél a formatökély volt a fő, a keresztény művészetben a szellem, a világfelfogás a fő. Új műfajokkal is gazdagodtunk; ilyen például, a regény, a csúcsíves mód s a művészet technikai oldala gazdag sokféleséget mutat. Erkölcsei tekintetben is haladtunk, természetünk nemesbült; fonáknak tartja ROUSSEAU ismert okoskodását. Tehetségeink összhangzatos kifejlesztése az akarat nemesbülésével jár. Szerinte a XV. Lajos alatti romlott világ keltette fel a nemesebb érzelmű genfi bölcselkedőben egy őszintébb, egyszerűbb, ártatlanabb világ utáni vágyat, de paradoxonok utáni kapkodása kiöntette vele a gyermeket a fürdővel és a rosszat helytelenül a műveltségnek tulajdonította. A vallás terén is, mely a polgárisodás megindítója, nagy volt a haladás a felebaráti szeretetet hirdető kereszténységgel a benrejlő végtelen tökéletesülés elvénél fogva. »Egy nép politikai hagyományában lerombolá ugyan az oltárt is«, de »fellábadván hagyományából, a ledöntött oltárokat ismét felállítá, mert vallásban születünk mindnyájan«. Fizikai, jóléti tekintetben is roppant nagy a haladás. Az ember kifejező, szabályos, mondhatni igazán emberi arcot csak művelődés által nyer. A jólétet szolgálják a biztosítások, nyugdíjak, takarékpénztárak, bankok, árvaházak, kórházak, lelenczházak, a közlekedés óriási arányú fejlődése, vasutak, gőzhajók, a posta, a gyárak kifejlődése az ipari termelés minden terén.

Ezután a társadalomphilosophia rendszerei címen szól a politikai rendszerekről: az állandóság, forradalom s reform rendszereiről. Az első szerint az emberek társaságba léptek, hogy egymást segítsék, biztosítsák. A fennálló törvényszerű fejlődéséről van itt szó. A forradalmi rendszer a fennállót figyelemre nem méltatva az állam alkotmányát s törvényeit szerkeszteni iparkodik gyökeres világboldogító felforgatással. Elvük: korlátlan haladás, bármibe kerüljön. Céljük: az emberiség jogai, a szabadság s jogegyenlőség hiánytalan létesülése. Fonáknak tartja mindjárt első lépésében: légből kiindulni nem lehet. Minden politikai munkásságnak a történeti úton keletkezett társadalmi szerkezetre kell vonatkoznia, javításaiban tekintetbe kell vennie az éppen fenforgó körülményeket és szükségeket. E lassú javítás

a szükséghez mérten a természetes fejlődési folyamat. Mily felvilágosult elme. Akárcsak SPENCER-t hallanók, aki épp így ítéli el a forradalmakat.

Erőszakosan fejleszteni nem lehet. A priori szerkeszteni társadalmi fejlődést nem lehet. Az ilyesmi utópiai légvárépítés s a forradalommal együtt enyésznek el az ily alkotások. A forradalom emberei magukat az eszmény *tiszta* valósíthatóságával ámitgatják, mi lehetetlen. Az eszmény végtelen, az emberi dolgok végesek; s így az eszményt sehol és semmi időben egész tisztaságában nem lehet valósítani.

De meg felforgatás sal való teljes megsemmisítés s új kezdet – ezek is a forradalmi politika fonák képzeletei, mert megsemmisítés általában nem létezik a természetben, s így a társadalmi életben sem; minden változás, erők neutralisatiója, átalakulása. Új kezdet és ugrás pedig az okság és folytonosság egyetemes törvényeivel ellenkezik. S általános sociologiai igazságot formuláz, mikor azt írja, hogy meg nem szakadható történeti fonalon folynak társadalmi állapotaink is egymásból fokonkint fejlődve. Ez a lassú, folytonos, fokonként való fejlődés, az, amit SPENCER is hirdet. Ez SZONTAGH szerint a természetes fejlődés.

Igen találóan mondja e tekintetben: »Nagy tévelygés azért hinni, hogy a fejlődés is annál üdvösebb, mennél sebesebbel! haladó s mennél gyökeresebb. Minden javításnak általános és viszonyos tökélylyel kell bírnia; ez mértéke, aránya, melye;; túl üdvössége elenyészik; a haladásnak tehát az állandóvá; egyensúlyban kell lenni.« Fontos irányelv a politikai működés terén.

Erkölcsei és jogi szempontból még »visszataszítóbbak« a forradalmi rendszer fonákságai, mert a forradalom egyszerre társadalmon kívül helyez bennünket, természeti állapotba. A tényleges jogok eltörlesztetnek s folyik a vér. Az ész visszaborzad.

A harmadik politikai rendszer a reform rendszere. Ez synthetismusa a két előbbinek, összeegyezteti az állandót az eszme követeléssel. Elve: előre s hátra pillantó, fokonkinti, a fennállónak s eszmének szükségéit egyiránt méltató haladás, békés törvényes úton. Kiindulás pontja: a létező, fennálló, melynek követeléseit az eszme útmutatása szerint igyek-

szik kielégíteni. így a valóságból kiindulva, kérdés már most: kít vegyünk tekintetbe. A nemzet értelmisége, az előjogosok mellett szólnak a tevőleges jogok; a köznép milliói mellett a természeti jogok. Az egyetemes igazság a különböző érdek s műveltségi fokok szükségének középvonalon való kiegyenlítését kívánja. Ez a juste milieu, az igazi közép rendszere, talán magyarul inkább a helyes közép rendszere. Ellenkező sarkok, vonzó és távoztató erők által létesül, alakul, változik minden a természetben; érzékiség és ész határozza meg az emker belső meggyőződését s külső cselekedeteit, sőt ARISTOTELES szerint az erény maga nem más, mint a túlságok juste milieu-je; az igazi bátorság p. o. közepet tart a gyávaság s vakmerőség, a takarékoság, fukarság s pazarlás közt stb. Szóval az Aristoteles-féle helyes középutat, a *τὸ μέσον*-t hirdeti. Hozzáteszi a reform emberének juste milieuje nem mozdatlan pont, hanem a haladó étellel halad, fentebbi fokra hág, nézete mindig élethű, ő igazán az élet embere, sőt a *jelené*.

Az aristokratikus elemek és a forradalmi rendszer így hozták létre középuton az alkotmányos monarchiát. Haladunk, kétségtelenül haladunk – biztat írónk – igazi szabadságban a jogegyenlőség eszménye felé.

Ezután az egyházi (vallási) rendszereket tárgyalja. Itt a valóságos elem a fennálló tevőleges vallás; az eszményi: az észvallás s az egyház célja. így lehet vallási realizmus csak az elsőre építve, s vallási Idealismus csak a másodikra építve. Mindakettőt összeegyezteti a vallási synthetismus. A katholicismus példája a vallási realizmusnak, míg az úgynevezett rationalisták a vallási Idealismus példái, az ész vallását hirdelve. Közepett jár a vallási synthetismust képviselve a Protestantismus, mely a vallási hittel együtt a lelkiismeret szabadságát is hirdeti. A katholicismus az állandóság eszménye szerint legteljesebben kiképzett. A protestantismus e tekintetben vele korántsem állja ki az összehasonlítást. Az észvallás hívei az egyház forradalmi felforgatására törnének. így a protestantismus felel meg a fejlődésnek. A protestantismusban több fejlődési képesség mutatkozik, mint a katholicismusban Felszabadítván a lelkiismeretet, valóságos tökéletesülési elvet vett fel magába, így folyton maga is fejlődő, korszerű marad.

így a haladó műveltséggel összeegyezik, tökéletesül, czélszerűbb vallási s erkölcsi nevelésre s oktatásra s korszerűleg javítandó egyházi szervezetre s szertartásra vizs. E tekintetben is teljesen a politikai reformrendszerhez hasonlítván.

Ezután a keresztény társadalmi élet történeti kifejlődéséről szól. A helyes elveket a társadalmi filosofiából, a ezél szerű alkalmazást a történetírásból, az emberiség rendeltetése valósításának képéből kell tanulnunk. Ami az egyesre az élettapasztalás, az a történetírás a nemzetre s egész nemünkre nézve, vagyis mondjuk ki kereken, hogy ami az egyesre az élettapasztalás, az a nemzetre, emberiségre a történeti tapasztalás. Próbaköve elveink talpraesettségének s tükre a mul-
nak, mely nélkül öntudatosan a jelent nem érthetjük meg. Ez a viszonya SZONTAGH szerint a történetírásnak és a társadalmi filosofiának vagyis sociológiának.

Ezután a történetírás néhány tanúságát vonja le. Az alkotmányi formák, a viszonyok s történetek hatalma által keletkeznek, addig viszonyos (relativ) czélszerűséggel bírnak, míg ezen viszonyok fennállanak s ezt csak akkor veszítik el, mikor változott viszonyokkal új s különböző szükségek támadnak s ennek következtében a fennálló formák elavulnak. Micsoda szigorú történeti Pragmatismus. SPHNCER beszél hasonlóan, mikor azt mondja, hogy a társadalmi életet, fejlődést, csak a viszonyok, az emberek természetének megváltoztatásával lehet megváltoztatni.

A történet példákat ad s e példákban SZONTAGH rámutat a juste milieu helyes középútjára. Sem a forradalmi elv, sem a régi elv nem győzött. A középben a haladás, csak ez adja a haladás lehetőségét. »Juste milieu for ever.« Jegyezzük meg jól, folyvást változó alakban s haladási irányban.

A keresztény vallással nemünk az érzékiség fokáról magasabbra, szellemibbre hágott. A szellemi, a belső, a leli. i élet kifejlődése ez. Az állandósági elv túlerősödésével szemben a reformatio szabadította fel a lelkiismeretet, a gondolkodást minden emberi tekintély alól. Fontos az állam s egyház egymázközt való viszonya. Az egyház az államnak megfelelő lehet, az állam czéljait előmozdíthatja. Viszont ellenkező esetben surlódások jöhetnek létre.

Ezután »futó pillanatot« vet SZONTAGH nemzetünk törté-

netére. Ezt egészíti ki végül a toldalék gyanánt adott »Hazánk jelen viszonyai a propylaeumok szempontjából« című rész, mikben azonban az akkori állapotokról szólván, fejtegetései jobbára elavultak, de azért dicsérendő egyrészt az általános tételeknek hazai viszonyainkra való alkalmazása, másrészt mégis sok érdekes dolgot mond. Így az európai nép világszerte a haladás pályáján az emberiségnek utat törni, előremenni, a polgáriasodást világszerte terjeszteni; a magyarnak, mint európai népnek, feladata tehát a művelt nemzeteket e tekintetben utolérni s velők karöltve mint új tényező – megszaportván azokat egy lelkes keleti családdal – az emberi nem örök rendeltetése előmozdításán munkálódni. Érdekes megjegyzése a szerzőnek az is, hogy »Hazánk . . . nemcsak része Európának, hanem társa az ausztriai császárságnak is s e tekintetben nemzeti életünk kifejlődése e birodalom európai helyzetétől feltételeztetik. Akár csak napjaink nem rég elhunyt német közjogászát, a heidelbergi tanárt, JELLINEK GYÖRGYÖT hallanók, ki hasonlóan hirdeti, hogy Magyarország és Ausztria souverainitása együttesen jelenik meg, mint egy államszövetség souverainitása. Feladatunk – folytatja SZONTAGH – belső szakadásaink kiegyenlítése, egyesülés nemzeti lét által, belső s külső erőnk lehető legnagyobb kifejtése, hogy a kísértés órájában férfiak lehessünk a gáton, áttörhetlen falat képezvén Európának, a polgáriasodás- és szabadságnak barbárság s kényuraság ellen. Ez szerinte történeti hivatásunk. Nemzetünk története adja szerinte a tanúságot, hogy össze kell tartanunk az osztrák társbirodalommal. Minden haladáshoz, hiányaink kipótlásához önismeret kell. Így ismerteti »belállapotainkat alkotmányi, nemzetiségi, műveltségi s anyagi tekintetben«. »Mi válhatnék az emberből – idézi KANT neveléstani mondását – csak akkor tudhatnánk meg igazán, ha nevelését felsőbb lények, anyagok, vennék át.« Ily nevelő pedig az alkotmányforma is, az államforma is. A centralisatio és a municipalismus helyes arányban való egyesítését kívánja. A megyei hatóságokról azt mondja, hogy »ösgyűlési forma«, sőt ezen forma valóságos őseinktől reánk szállott kincs, melyet czélszerűen használva, belső nemzeti életünk legtokéletesebb institutióihoz juthatunk, ha megyei termeinket, középkori korlátain fokkonként tágítva,

a nemzet osztatlan összes értelmiségének gyűlhelyévé teendjük. »Hol vannak pedig – kiált fel – megyei gyűléseinkben a polgárok, a nép, a nemzet millióinak egyedei? Én ott csak előjogosokat, kiváltságos egyedeket látok.« »Nem is tartható ... az ország s egyesült összes nemzet akarata hű kinyomatának«. Az adó rendezését kívánja s ez úton e jogok rendezését. Censust tart kívánatosnak, hogy a felvilágosodott többség érdekére támassza a szabadságot, mint alapra. így egyrészt jogkitágítást kíván, de másrészt meg jogmegszorítást. Országgyűlésünket – szerinte – korszerűen kell átalakítanunk. A rendi képviselő helyébe a nemzeti képviselőt kell tenni. Akár csak a megyei gyűléseknél.

A nemzetiséget illetőleg SZÉCHENYI, a »Kelet Népe« íróját idézi: »Nemzetiségünk biztosítása s nemesebb kifejtése jövőnk alapja.« Nemzet szerinte a népesség oly összesége, mely állammal, hazával egybekötve, önálló társadalomban, mint egy erkölcsi személy, saját politikai életet él. Ilyen csak a honosító és államalkotó nép lehet, hazánkban is. Ennek van »saját nemzetisége, a többinek egyedül kölcsönzött, ráruházott. Igen czélszerű alapelv nemzetiségi ellenségeinkkel szemben. Amint tehát folytatja, p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mivel ez magyar néptől hódított meg, úgy határai közt a magyaron kívül más nemzetiség nem is uralkodhatik. Ez bitorlás volna. »Nemzeti nyelvnek« csak a kiképzett irodalmi magyar nyelvet lehet nevezni. A nemzetiség leglényegesebb bélyege s legmélyebb alapja az állam és a nyelv, mert velők együtt él és enyészik a nemzet. A nemzet fennállásának lényeges, elmellőzhetlen feltétele a nemzeti nyelv fennállása, csakúgy mint a független állam. »Nemzeti nyelvünk azonban nemcsak alapja s egyik tényezője a nemzeti létnek, hanem kifejlődése s terjedésének egyedüli eszköze s lényege is.« A nemzeti nyelv a *hivatalos nyelv*, egyszerűs mind irodalmi nyelv. »A nemzeti irodalom kivirágzása azért a nemzetiség és nemzeti műveltség kifejlődésének első feltétele.« A nemzeti nyelv az iskolai nyelv és az általános társalgási nyelv. A »Kelet Népe« szerzőjétől ajánlott nemzetiségeket magunkhoz édesgető eljárás helyett SZONTAGH a fenyegető viszonyok nyomása alatt egyenesen és határozottan követeli »a magyar nyelv alkalmazását tanításra iskoláinkban«.

Ezt tartja e perczben a legfontosabb ügynek, mivel ez részint a fennállás, részint nemzeti műveltségünk kérdése. így követeli főleg a protestáns tót és szász iskolákban. Ez gátat vetne a pánszlávizmusnak. »Anomáliák végtelenségé«-nek lenne így vége. Ábrándos képzelgés a pánszlávizmus; kiküszöbölendő képzelgésnek tartja, mint a »pityergő« irodalmat. Az egyesülés mulhatlan feltétele, SZONTAGH szerint, az idegen ajkú köznép magyarosítása, mint főleg az értelmiségé, azoké, kik a nyilvános társadalmi élet rugói.

A műveltség kifejtésében a nemzet az ember örök rendeltetését valósítja. Ezt előidéző tényezők az irodalom s az iskolák. Az irodalom a műveltség eredeti kútfeje. A műveltség teljes kifejlődésre csak a nemzeti irodalomban juthat. A nemzeti irodalom tehát a műveltségi haladás főfeltétele s még inkább fontos nálunk, mint az egyesülés, a nemzetiség megalapításának s terjedésének eszköze, tehát szintűgy feltétele nemzeti fennállásunknak, mint nemzeti haladásunknak. Az irodalmi nyelv az egyedüli kapocs a különféle népektől származó nemzet értelmiségének egyesülésére, mint azt a nemzetiség fogalma s az állam egysége kívánja. Ezt fogja tehát ezentúl minden művelendő ifjú tanulni. Ismerjük el tehát, mily kincset bírunk ezen, bár még nem egészen kimívelt nyelvben, ezen bár még kezdődő irodalomban. Haladásunk tehát irodalmunk igazi nekiindulásával egykorú s azzal egyenlő lépést tartó. A magyar nyelv s irodalmon kívül nincs rá nézve üdvösség. Magyar írók, a tudomány és művészet emberei! el ne hagyjátok e népet, mert legbensőbb nélkülözhetlen szüksége van rátok – így szólítja fel lelkesen a magyar irodalom munkásait. Szól irodalmunk úttörőiről, főleg RÉVAIRÓL; »ki nyelvünk grammatikáját megalapítás, KAZINCZY FERENCZRŐL, »az irodalmi nyelv alapítójá«-ról, de főleg SZÉCHKNYI ISTVÁN gróf érdemeiről a tettek mezején s az akadémiáról, a Kisfaludy-társaságról. Nemzeti egészben kisebb állam épp irodalmában tűnik elő. Az iskolákról keveset szól, »mivel e tárgyról különös kötetben« óhajt szólani. Protestáns egyetem felállítását tartja szükségesnek Pesten. Ipariskolákat, műegyetemet, gazdasági iskolát, országos könyvtárt sürget. »Minden tudós iskolához pedig gymnastikai intézetet mellékeljünk«, módja, és így a testi nevelés érdekeire is gondol, JAHN rend-

szerét ajánlva, nehogy a test elnyomordjék vagy elerőtlenedjék. Szükség esetén a honvédelem is hasznát látná. Követeli a házias, nemzeties nőnevelést.

Anyagi érdekeink kútforrásai: a földművelés, az ipar és a kereskedés, segédeszközökkel. Hazánk főképp földművelő ország, így sokat vár a Gazdasági Egyesület munkásságától. Utak építése, folyószabályozások s szélesebb tengerpart szükséges. Szólt erről már a »Pályakép« című ifjúkori művében.

Nemzeti haladásunk érdekében a különféle egyházak békés együttműködését tartja kívánatosnak a múlt felekezeti küzdelmei helyett. Ezért pártolja a »Zay-Ugróczi dolgozatok« szerzőjének tervét is, a két protestáns felekezet vallási unióját.

A »Berekesztése-ben végül egy pillantást vet korának a legújabb magyar politikai mozgalmaira. Korát hazánk *ébredés*-korának nevezi, Berzsenyi lángszavai, Kőlcsey eszményi alakja s VÖRÖSMARTY szózata mind erre munkál. »Lépjünk tehát a cselekvés stádiumába!« Nagy érdeme van ez irányban a »Pesti Hírlap«-nak s a »Kelet Népe«-nek; utóbbinak ezer példányát pár hét alatt elkaptokdták. De »SZÉCHKNYI ISIVÁN szive aggodalmában hibázott, mikor a »Pesti Hírlap«-ban valamiféle sárkányt látott, mint Zrínyi a költő a törökben s felkiáltott: »Ne bánts a magyart!«, ő is így emelte fel hatalmas szavát a »Pesti Hírlap« ellen. A jövő azonban, tudjuk SzKciiENYI-nek adott igazat. Különb SZONTAGH is hozzáteszi: »A »Kelet Népe« intései tehát nem voltak feleslegesek.« Ellenörködés volt a »Pesti Hírlap«-pal szemben. SZÉCHENYI lelkében egy dicsőbb jövőndő eszménye élt, »a magyar még csak lesz«. Ezért ébreszt, simogat, dorgál, élénkbe állítja fogyatkozásainkat. Ráilik igazán amit SZONTAGH ráolvas:

»– Wer den Besten seiner Zeit genug gethan.
Der hat gelebt für alle Zeiten.«

Egyenlő büntető törvényt, egyenlő honvédelmet s egyenlő adót követel a »Kelet Népe« írója, a »legnagyobb magyar«. De a kor méhe magában hordta volt az általános egyenlőség eszméjét.

Az első magyar sociologusnak, SZONTAGH GUSZTÁV-nak társadalmi philosophiája, azaz sociologiája tehát főelül az ember erkölcsi rendeltetése megvalósítását hirdeti a társa-

dalmi élet alakjában s e főszme körül csoportosítja tételeit, erősen építve a történelem tanulságaira, úgy hogy a történeti fejtegetések uralkodó szerepével közeledik napjaink amaz egyik sociologiai iránya felé mely a sociológiában történet-philosophiát lát s melynek egyik legkiválóbb képviselője PAUL BARTH¹⁾. Mindenesetre érdemes, komoly és érdekes munka ez az első magyar sociologia s mint komoly és európai gondolkodót állítja elénk SZONTAGH GUSZTÁV-ot, az első magyar sociologust.

¹⁾ V. ö. »Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. Erster Theil: Einleitung und kritische Uebersicht. O. R. Leipzig. Reisland, 1897. XVI + 396.